

MILBACHER RÓBERT

Versenyben égtek húrjaik?

MÉG EGYSZER PETŐFI ÉS ARANY BARÁTSÁGÁRÓL*

„...vele a legjobb dolog történt; velem a legrosszabb. Hisz úgy illt volna, hogy miként előbb léptem be az életbe, előbb is távozzam belőle. Am barátságunk emléke mégis olyan jóleső érzéssel tölt el, hogy boldognak tűnik az életem, mert Scipioval együtt éltem le.”¹

Arany és Petőfi barátságának őszinteségéhez természetesen kétség sem férhet. Az ellentétek vonzzák és egyben ki is egészítik egymást: tűz és víz, ég és föld, test és lélek, líra és epika stb. Ősi igazságok, vitathatatlan alapvetés: nemigen lehet mit kezdeni vele.

Cicero barátságáról írott dialógusában a barátság lényegét az önzetlen szeretetben (amo > amor, amicitia, etimologizál az antik mester) látja, amely mentes mindennemű haszonelvtől, amelyre így csupán az lehet képes és alkalmas, aki senkire sincs ráutalva, aki bízik magában, aki minden értékét önmagában hordja. Petőfi és Arany levelezésének bizonyos passzusai mégis megsérteni látszanak a fenti ciceroi maximát, amennyiben (minden esetben Arany részéről) megfogalmazódnak olyan mondatok, amelyek a kapcsolat egyoldalúságáról, a másiknak való kiszolgáltatottságról és függésről tanúskodnak. A legjellemzőbb példa Arany Petőfi Sándornéhez (!) intézett 1849. január 26-i „panaszos levelének” egy passzusa: „Mert, hogy irántam hűlni kezd [ti. Petőfi] – vagy pláne meghűlt, arra egyéb bizonyítvány nem kell, mint válaszának elmaradása. Ám legyen. Ő szőtte a viszonyt, ő eltépheti. De csalódik, ha azt hiszi, hogy ha barátomnak neveznem nem szabad, kitorlí belőlem a szeretet, mellyel rajta az ábrándozásig csüggök.” Ugyan e levél folytatásában Arany „higgadt vérrel megolvassa”, amit addig írt, „agyréznek” titulálja kétségeit, ám az biztos, hogy efféle „agyrének” igen gyakran ott kísértettek kettejük két és fél éves kapcsolatában.

Jakab Ödön Arany születésének centenáriuma írott, és a Budapesti Szemlében közzétett versében a következőképpen emlékezik: „Hangodtól milljóké lelke ittasúlt, / Mint ama másik nagytól, ki véled / Égő versenyben’ pengeté a húr!” Vajon Jakab Ödön tisztában volt-e szavai súlyával, végiggondolta-e, hogy mit is beszél? Az bizonyosnak látszik, hogy Arany 1850-es versének, a *Letésem a lantot* címűnek, egy passzusát parafrazálja, amikor versenyben égő húrokról tesz említést. Arany szövegében a következőképpen szerepel az idézett hely: „Nem így, magánosan daloltam: / Versenyben égtek húrjaim; / Baráti szem művészi gonddal / Fűgött a lantos ujjain;”. A költői versengés, az agón, játékos formában közkeletű volt a XIX. század költői között is. Általában egy-egy tárgy megéneklése, illetve tréfás rím-verseny stb. formájában zajlott. Arany és

* Ez a tanulmány az 1998 novemberében, Szekszárdon rendezett Illyés-Petőfi konferencián elhangzó előadás szerkesztett és bővített változata.

¹ Cicero: *Laelius vagy a barátságról*. In: Cicero válogatott művei. Bp., 1987. 386.

Petőfi ilyen versengéséről két életrajzi adatot szokott emlegetni a szakirodalom (Ersey és Rozvány alapján): az egyik 1847 októberi szalontai találkozásuk alkalmával esett („Azt gondolod, hogy most is olyan ő, mint mikor te Szalontán, polturás gyertyád füstölő hamvánál vele ostoba versek rögtönzésében vetélkedtél?” – szólítja meg önmagát Arany 1847. dec.13-i Petőfihez írt levelében); a másik pedig akkor, amikor 1848 decemberében Arany szalontai barátjával, Balogh Jánossal együtt Debrecenben járt, és az Arany Bika szálló éttermében, borozgatás közben „Petőfi és Balogh rímekkel dobálóztak egymással”² (az itt született „szöveget” Rozvány közli is). Ez a referencia azután mintha meg is nyugtatná a recepciót, és a továbbiakban nem firtatja szinte senki Arany és Petőfi közötti agón mibenlétét.

Hiszen a szakirodalom magától értetődő tétele szerint Arany és Petőfi között semmiféle rivalizálás sem volt: „...a versenyző vágy Aranyban és Petőfiben teljesen hiányzott. Sehol semmi nyoma.” Írja például Ferenczi Zoltán kettejük barátságáról szóló tanulmányában³, ám a továbbiakban annyiban pontosítja kijelentését, hogy azért közöttük is akadtak lehetséges konfliktusok, „de Arany bölcsessége és odaadása mindezt elsimította...” Ez a tétel Gyulai Pál emlékbeszéde óta evidenciaként van jelen a hagyományban, vagy ahogyan maga Gyulai mondja: „Arany érezte, hogy Petőfi némely különbségei, ballépései bizony nagy eszme vagy érzés túlságai és kíméletesen ítélte róla. Petőfi büszke lelke meghajolt e szerény és gyöngéd szív előtt, mely semmit sem követelt tőle, de a szeretet egész melegét árasztotta reá. [...] Soha semmi sem zavarta meg barátságukat. Petőfi, a ki oly sok barátjával összezőrdült s néha csekély ok miatt, Aranyhoz mindvégig a legmelegebben ragaszkodott.”⁴ Igazat kell adnunk Gyulainak abban a tekintetben, hogy valóban nem eszkalálódott közöttük olyan vita, amely például Tompa és Petőfi között meghasonláshoz vezetett. Azt azonban mégsem lehet állítani, hogy valamiféle látens rivalizálás ne lappangott volna kettejük történetében, amelyet Arany részéről a Petőfi életmű korrekciós felülírásaként lehetne értelmezni.

Még Petőfivel való ismeretése előtt Arany a Toldi elkészültéről számol be Szilágyi Istvánnak: „Toldi nagyra nőtt. [...] János vitéz-nél nagyobb; megolvastam.” (1847. január 9.) Ez a tréfás célzás nyilván a terjedelmi különbségekre vonatkozik, ám az kétségtelen, hogy benne van Petőfi művével való látens vetélkedés lehetősége is. Ez már csak annyiban is valószínűnek látszik, minthogy Szilágyi, aki személyesen is ismerte és becsülte Petőfit, annak népköltészeti nézeteivel nem értett egyet: túl közönségesnek, póriának találja a korabeli elítélő kritikához hasonlatosan. A Toldi győzelmével kapcsolatosan azonban így ír Arany: „Nem mintha váratlan volna, hogy a Toldi győzött, mert én amennyire ismerem a népies írói kapacitásokat, s azokkal Toldit egybehasonlítottam, perczig sem kételkedtem, hogy nem lesz, ki vele mérkőzhessék.” (1847. febr. 3.) Egy későbbi levelében pedig éppen Petőfi által képviselt népiességgel szemben dicséri meg Arany művét, pontosabban az azt méltató kritikák helyes értékeléséről beszél: „Toldiról, hogy olly szépen szólnak a lapok, a bírálók egyetemesen: nekem nagyon jól esik... Láttom: a józan ízlés, megvan még, s a Petőfi durvaságai, meztelenségei, kit egyébiránt én igen szeretek, mert jó fiú, – nem rontották el egészen.” (1847. március 12.). A fenti nézetek

² Rozvány György: *Arany János életéből*. In: Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp., 1960. 158.

³ Ferenczi Zoltán: *Petőfi és Arany barátsága*. Budapesti Szemle, 1917. 381.

⁴ Gyulai Pál: *Arany János emlékezete*. Budapesti Szemle, 1882. 281–282.

ugyan Szilágyi Istvánról vallanak, de az bizonyos, hogy Aranynak a népiességről vallott eszméi nem Petőfiéhez, hanem inkább Szilágyiéhoz állnak közel. A korabeli kritika, amely Petőfi költészetében a népies elfajulását, póriassá válását érzékelte (részben ide tartozott pl. Erdélyi János is), a valódi népköltőt, éppen Aranyban fedezte fel, vagyis a Toldi feltűnésével megteremtődött Petőfi ellenpontja a népies hangnem tekintetében, amint arról a Honderű [!] egy rövid cikke tudósít: „*Népköltő!!! // Nálunk igen gyakran fölcserélik e két kifejezést: nép és pór, ezért némelly népköltőről el lehetne nálunk mondani, hogy pórköltő. Ezen urak egész eszmemenete, teremtési módja s szerében nincs egyéb a népből, mint szalona [!], pizok, szellemgyengeség, és vastag szür, mellyet nyakukba akasztanak, hogy őket a finomítás' gyujtósugárai, valamint a keresztényi türekenység' csepő keresztvíze ellen egyformán védelmezze. / Arany eddig kivételt tesz e pórköltők közül; ő inkább népünk' szellemi egyszerűsége, megindító naivsága és hű szivességéhez tartja magát, s ez előnyököt sok valósággal visszatükrözi.*”⁵ Úgy tetszik, hogy Arany Toldija a korabeli kritikai életben valóban a Petőfi által folytatott irány konkrétan a János vitéz) ellenpontjaként (pontosabb újraírásaként) artikulálódott.

A népiesség céljára és mibenlétére (kvázi esztétikájára) vonatkozó nézetek tekintetében elég árulkodó, ahogyan Arany először azonosulni látszik Petőfi első levelében kifejtett népiesség-konceptióval, majd kissé higgadtabban visszavonja, igaz nem Petőfinak, hanem Szász Károlynak írott levelében. Petőfi előbb: „*Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század földadata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek...*”⁶; Arany így válaszol neki: „*Önnek elveit a nép és költészete felől forró kebelrel osztom... hisz nekem önzésből is azt kell tennem! Nemzeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi költészet virágzott.*”⁷ Arany válaszát egyrészt lehet úgyis értelmezni, hogy (az idézet első mondata alapján) osztja a népiességnek mint *politikai* mozgalomnak a Petőfi által (átgondolatlanul: a megfelelő elméleti alapot nélkülözve) kijelölt fogalmát, ugyanakkor hangsúlyozza a népiességnek mint a nemzeti irodalom története szempontjából nélkülözhetetlen stációnak (de csupán egyetlen stációnak) a kikerülhetetlenségét. Az első heves lelkesedésből ocsúdva némiképpen visszavonja, pontosítja fenti szavait azután ('47 októberében) Szász Károlynak írt levelében: „*Ezen obajtásra [ti. a nép költészeti és politikai uralmára] én is ament mondtam, de mégsem úgy értettem azt, hogy minden költő tisztán népköltő legyen, mert illyesmi teljesülni soha sem fogna, hanem hogy a költészet ne legyen olyan, millyenné az a legújabb időben nemesült (!) ti. csak egynéhány tudósnak, vagy ábrándozó holdvilág-egyéniességnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetetlen, hanem legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, – szóval döntessék le a köz fal a népi és ma ugynevezett fennköltészet közt, és legyen a költészet általános, nemzeti!*”⁸ Végül soron, amint arról Gyulainak írott önéletrajzi leveléből kiderül, a maga népiesség-konceptióját Arany leginkább a Bajza-Kölcsey-féle irány továbbgondolása során dolgozza ki, amely viszont igen távol esik a Petőfi-féle gyakorlattól; erről így ír Arany önmagát idézve 1846-ból [!]: „*Ekkori fogalmam a népköltészetéről egy Szilágyihoz intézett levélben nem ugyan széptanilag formulázva, de talán mégis elég öntudattal, így*

⁵ Arany János. Honderű. 1847. II. július 6.

⁶ Petőfi Aranyhoz 1847. február 4. *AJÖM* XV. 50.

⁷ Arany Petőfihez 1847. február 11. *AJÖM* XV. 53.

⁸ Arany Szász Károlyhoz 1847. október 11. *AJÖM* XV. 146-147.

van kifejezve: 'a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép között, hanem, hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő'". Ez a gondolat pedig tökéletesen rímel még azokra a véleményekre is, amelyek éppen a leszállás – felemelés – megtisztítás normájának megsértésével vádolják (és nem is teljesen indokolatlanul) Petőfit. (Persze Arany maga előtt is megvédi Petőfi költészetét az egyoldalú „realizmussal” vádjával szemben – itt nyilván az Erdélyi által kifejtettek értelmében használva a szót, amely az időbeli, egyedi és esetleges ábrázolhatóságát emeli ki – töredékes feljegyzéseiben: „Van-e anyagibb s testiebb dolog a jóllakásnál? Ha valamely költemény ennek kéjét magasztalja, kétség kívül legvastagabb, konyhaszagú réal fog lenni. És Petőfi ezt tette. Mind a mellett a költemény lényege nem réal. Humor (tehát szép), s erkölcsi mag (tehát jó) egyesül benne. A költő jóllakott, most beverni készül. [...] Ne irigyeljük e jóllakást: ő tudja, látja és figyelmeztet, hogy húsló beverését nem érzi jogosnak, míg mások izzadnak talán jól sem lakva, a forró napon. Ki mondja, hogy ez eszme nem méltó a költészethez...”⁹

Petőfi első levelében Aranyt az általa elkezdett irány folytatására szólítja fel: „Mit én nem egészen dicstelenül kezdék, / Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!”, vagyis nem tőle eltérő, nem más, hanem csak az általa kijelölt út folytatható, ami természetesen az alapító tett (teremtői, demiurgoszi) kisajátításával Arany működését csupán másodlagos, kiteljesítő (legfeljebb, ha apostoli) szintre redukálja, amit aztán a diakrón recepció át is vesz (vö. Horváth János nemzeti klasszicizmus tanulmányával). Talán barátságuk látszólagos zavartalanságának oka abban állhat, hogy Arany reflektálatlanul mindvégig elfogadta ezt a – Petőfi által kiosztott – feladatot, és látszólag nem is kívánt ennél többet. Ezzel együtt viszont az Arany életmű bizonyos aspektusai, és különösen Arany Petőfi halála utáni megnyilatkozásai olyan „elvételekről” tudósítanak, amelyek az elfojtott, Petőfi véleményétől eltérő, sőt helyenként vele szembenálló paradigma lehetőségére utalnak. Például az 1855-ös önéletrajzi levelében Arany – nála ritkán tapasztalható öntudattal – a következőket írja: „...megkísértem a balladának ama népi, eredeti formáját [...] ellentétben a mi németes, mesterkelt s érzélgős vagy deklamáló balladánkkal. Petőfi e részben inkább utánam jött, mint megelőzött, legalább a Megy a juhász számaron nem volt az én mintám, de az övéi lehetnek az én kísérleteim. (Újabb versei közt van egy pár efféle.)” De a szakirodalom által az 1850-es évtized irodalompolitikai hangulatának, harcainak – a „kelmeiséggel” szembeni fellépésnek – betudott Arany számos tanulmányában (legerőteljesebben az *Irányokban*) kifejtett (és újra és újra megismételt) nézete, amely Petőfi hatásától való *szabadulásban* látja az egyéni hang megőrzésének feltételét, sem tekinthető egyszerűen a *kelmeiséggel* folytatott harc következményének: „Innen már jelen túlnyomó lírai hangulatunkat nagy részben Petőfi ragyogó sikeréből kell származtatnunk, kit, tudva nem tudva, akarva nem akarva, mindenki utánoz. Nem amaz olcsó, primitív utánzást értem, midőn a zsenge múzsa csupa reminiscenciákból táplálkozik, mégis büszke rá, hogy ő eredeti [...] hanem értem a jobb elmék azon elfogultságát, midőn a lángelme uralkodó hatása alatt egyediségeket nem képesek kifejteni... [...] „Ragyogása [ti. Petőfié] annál inkább homályba dönti, ki kik sugárkörébe esnek. – Nem arra kell tehát töre-

⁹ Arany János: [Töredékes gondolatok] In: Arany János összes prózai művei. Bp., Franklin, [é.n.], 1220.

*kednünk, hogyan legyünk hasonlók őhöz, sőt inkább arra, hogyan meneküljünk azon szellemi alárendeltségből, mely öntudatlan is az ő magikai körébe von.*¹⁰

A legenda szerint a kezdet kezdetén maga Petőfi is lehetséges versenytársat látott Aranyban: ti. egy ellenőrizhetetlen anekdotából tudjuk a következőket (amint azt Zilahy Károly *Petőfi Sándor életrajza* c. művében leírja) „Mikor a 'Toldi' jutalmat nyert, Petőfire nagyon sajtószerű hatással volt a hír, hogy új elme tűnt föl – mégpedig az általa nyitott ösvényen, a népköltészetén. Megkerítette a Toldit, és együtt helyében elolvasta. Első dolga volt üdvözlő levelet és egy verset írni hozzá. Aztán azt kérdezte: 'Hány éves az az ember, aki a 'Toldi'-t írta? Válaszolák: Harminc. Már akkor nem félek – mondá.'” Ez a történet kis változtatással előfordul Kertbeny Károly – a magyar irodalom lelkes, de nem túl tehetséges német fordítója – német nyelvű Arany-életrajzában, amely nagyobb részt Arany (elveszett) önéletrajzi levelét alapul véve készült. (Kertbeny számos tévedését Arany korrigálja feljegyzéseiben, ám éppen a Petőfivel való ismeretségre vonatkozó passzus helyénvalónak találja: „S a Petőfivel viszony kezdete elég jól van előadva”, vagyis maga Arany tudósítja Kertbenyt Petőfi első reakciójáról a Toldi győzelmével kapcsolatban.) „Voltak, akik arra esküdtek szilárdan és bátran, hogy csak Petőfi írhatta, mások viszont egy 'nagy ismeretlen' sejtettek mögötte. [...] Petőfi hamarosan megunt hallgatni az efféle hasonlítgatásokat, s bosszankodott a döntő bírácson, akik nézete szerint minden számárságot neki tulajdonítanak; mikor azonban a mű nem csupán a kitűzött díjat nyerte el, hanem azt – addig hallatlan eset! – még önként meg is emelték, Petőfi lélegzetvesztve rohant a Kisfaludy Társaság titkárához, hogy az így kitüntetett költeményt elolvassa.” Ebben a történetben nem nehéz felfedezni azt a kultikus alakzatot, amely arról beszél, hogy Arany művét Petőfinek tulajdonítva maga a szöveg becse emelkedhetik, másrészt pedig, hogy Petőfit a mű sikere némiképpen bizonyára irigységre sarkallta. Annak elemzése, hogy miért éppen a lelkes üdvözlés, az azonnali barátság reakcióját, és nem a vetélytárral szembeni (Petőfit annyira jellemző) negatív viszonyulás reakcióit váltotta ki a Toldi elolvasása, igen érdekes meglátásokhoz vezethet, már az egész kapcsolatuk ismeretében.

Annyi megengedhető talán, hogy legalább a vetélkedés lehetősége ott kísért Arany és Petőfi kapcsolatában, ám mégsem eszkalálódik, sőt Arany még a „futtatás” gyanújának is igyekszik elébe menni, mint az pl. a Szécsi Máriáról írott műveik kapcsán felmerült kvázi plágiumvitanál dokumentálható: „A mi a te Máriádat illeti: nem hogy engem az versenyre szurkált volna, sőt, megvallom, eltávoztod után az okozta leginkább csüggedésemet hogy hátha versenyezni akarni láttatom olly művel melly mögött hátra kell maradnom. De végre erőt vettem magamon, s elgondolván, hogy én elébb terveztem Murányt, mint veled valamely viszonyban lettem, következképp szándékomat tudhattam volna, – hogy, bár nem tudom micsoda véletlennél fogva mindketten ugyanazon alapeszmét vettük fel, de nálam a kifejtés mégis különböző; – hogy végre nálam az irmodor sem az, mi nálad...” (1848. január. 8.) Erről Szilágyi Istvánnak nem kis aggodalomról téve tanúságot, így ír 1848. jan. 27-én: „Hogy Petőfi, Tompa is írtak, azt én később tudtam meg, valamint azt is hogy az én alapeszmém: isten a némbert szerelemre teremté Petőfi praeripálta, melly eszmét ugyan nem hiszem hogy kegyednek már nálam létekor ne említettem

¹⁰ Arany János: Irányok. (1861-62) In: Arany János összes prózai művei. Bp., Franklin, [é.n.], 371, 372.

legyen, tehát *tanum lebet, ha plagium per* keletkeznék. Egyéb iránt nálam a kivitel annyira különböző, miszerint nemhiszem [!] hogy valaki az eredetiséget tőlem elvitassa. De Petőfi sem fogja azt tenni mert midőn nálam létekor, október végén, én az ő Szécsi Máriáját kéziratban olvastam, ő is olvasta az én Murányomnak már készen volt felét, miből az alapeszme már nagyon tisztán kitűnő, bámulva tekintettünk egymásra s Petőfi lélekrokonságot vélt fölfedezni ebben is, mint újabb bizonyosságát máskori mondásának: 'te, ebadta, te sokszor ollyat gondolsz és mondasz, hogy nekem ugy tetszik, mintha én mondtam, vagy gondoltam volna'...' Itt megint feltűnik az a „kettős könyvelés”, amit már a népiességről vallott nézetek kommunikálása kapcsán is megfigyelhettünk: tudniillik Arany érezhetően más tónusban és hangsúlyokkal ír ugyanazon dolgokról Petőfinek, mint pl. Szilágyinak, Tompának, Szász Károlynak, vagyis igen óvatos a nagy költő irányában, talán mondható: egészen az önmegtagadásig, a tudathasadásig. Időnként úgy tűnik, mintha Arany azt írná Petőfinek, amit ő vélhetőleg hallani akar, azaz mintha paradox módon való(já)ban Petőfi „szellemujja vonná” a hozzá írott sorokat, ahogyan 1855-ben az *Emlényekben* azt maga Arany is írja, igaz a versírás kapcsán: *S döbbenve ismerem fel rajzomon / Egy-egy vonást, mit szellemujja von. / Övé, kiáltom, itt, ez itt övé, / A szin erős, nem illik együvé.*”

Talán ezzel magyarázható, hogy ugyan Tompa és Petőfi viszonyában tulajdonképpen ugyanazok a vitás kérdések merültek fel, mint Arany és Petőfi között (Vahot-ügy, Murány ostroma, Kisfaludy Társaság tagságának elfogadása) Arannyal mégsem vezett össze Petőfi véglegesen, ahogyan Tompával. Valószínűleg ennek az lehet az oka, hogy Arany elébe megy minden lehetséges konfliktusnak, amit bizony helyenként behódolásként, megalázkodásként is lehet értelmezni, ahogyan azt Tompa is észrevette Szemere Miklósnak írott levelében: *„Szegény Arany Jancsi is! annyira körülhálózott ez embertől [Petőfi], hogy hálójában vesz és veszett el.”* (Tomba Szemere Miklósnak 1850. jan. 2.), majd magának Aranyak ír hasonlóképpen: *„Elszomorodtam barátom utolsó levelében. Rosznak vagy ezzel rokon valaminek nem tartottalak, de igen gyengének, ki a legaljasabb bántalmakat, a legembertelenebb packázást mosolyogva tudtad védeni azon emberben, midőn mondád: 'vedd úgy mintha baraczkot adott volna'.”* (Tomba Aranyak 1850. jún. 12. válasz Arany 1848. [!] máj. 23-i levelére) Tompa nem is próbálja leplezni, hogy csalódott Aranyban – innen úgy látszik, hogy joggal -, 1848. május 11-i levelének jóslatát látja beteljesedni, amennyiben Arany inkább „rab” maradt, mintsem fölállta a Tompa szerint elkerülhetetlen konfliktust: *„Petőfi nem haragszik rád, a legőszintébb barátod most is; mint nekem is volt; adja isten, hogy rád ne kerüljön egykor a sor; mielőtt, ki jellemedet becsülöm csak nem elmaradhatatlannak látszik. Ha rab tudsz lenni, jó; ha nem, akkor jaj neked is!”* (Tomba Aranyak 1848. máj. 11.)

Arany és Petőfi még zsenge, így sérülékeny barátságának már a harmadik levélváltás után erős próbát kellett kiállnia, sőt meggyőződés szerint 1847 tavaszán e barátság megszűnésének eshetősége is felmerült.

Arany valóban mindvégig igyekszik kerülni a konfliktus lehetőségét, viszont azt is tudja, hogy számos olyan dolgot tesz, amikkel Petőfi biztosan nem érthet egyet. Felűnően idegesen reagál minden olyan jelre tehát, amely Petőfi iránta való meghülésére enged következtetni. Túlhajtott, már-már gyanakvó érzékenységére szép példát szolgáltat az az eset, amikor magára veszi Petőfi két versének gúnyos tanítását (*A türelemről* megjelent 1847. május 1-jén az *Életképekben*; illetve: *Ha férfi vagy légy férfi!*

megjelent: 1847. május 22-én szintén az Életképekben), mintegy válaszként értelmezve azokat 1847. április 10-i, illetve április 21-i leveleire, amelyekre egyébiránt Petőfi valóban nem válaszolt levélben. Az április 10-i (elvesztett) levelében valószínűleg arról számol be Arany, hogy Vahot Imre kizárólagos dolgozótársnak akarja megnyerni a Divatlaphoz, amire ő ígéretet is tett: 1847-ben csak itt jelentek meg írásai. Erről a Pesti Divatlap március 28-i számában a következő közlemény jelent meg: „Arany Jánost a jeles népköltőt szerencsések valánk lapunk kizárólagos dolgozótársaul megnyerni, s rövid időn egy nagyobb kiterjedésű népies beszélyt közlendünk tőle.” Petőfi 1847. március 31-én kelt levelében mintegy reagálva a Divatlap közleményére, a Vahot-ügyről a következőket írja: „Mit kellett olvasnom a Pesti Divatlapban!... te kizárólagos dolgozótársa lettél. Szerencsétlen! figyelj. [Itt leírja, hogy ő is volt kizárólagos dolgozótársa, aminek következtében minden más szerkesztővel összeveszett, és amikor több pénzt kért, Vahot azt mondta, hogy írhat más lapokba is. Majd a párbajra hívás ismert okairól beszél, amit Vahot visszautasított stb.] Ezek voltak végszavaim hozzá: No baszom az apád istenét, a milyen alávaló gazember, épen olyan gyáva is vagy! – És most ítélj: méltó-e ilyen ember nem arra, hogy valaki kizárólagos dolgozótársa legyen, de csak arra is, hogy nevét esztendőben egyszer tétesse lapjába? [a továbbiakban óvainti Aranyt, hogy hasonlóképpen járhat Vahottal, ha szerződik vele.]” Egyértelmű, hogy Petőfi nem nézi jó szemmel, hogy Arany elfogadta Vahot ajánlatát. Petőfi március 31-i levele után nem válaszolt Arany leveleire egészen június 18-áig (igaz, hogy június 1-től 10-ig Szatmárról jöve, meglátogatta Szalontán: talán éppen első személyes találkozásuk oldhatta fel a közöttük látnesen kialakult feszültséget.) Arany a március 31-i levélhez 1858. január 2-án jegyzetet fűzött: „A levelezésben itt szünet áll be, mert Petőfi Szatmárból jövéen meglátogatott Szalontán először s június 1-10 napjait nálam töltötte.” Csakhogy Arany 10 évvel későbbi jegyzete némileg csúsztat, pontosabban szépíteni igyekszik a dolgot, hiszen a levelezésükben beállott szünet egyoldalú, ugyanis Arany ápr. 10-én, ápr. 21-én és máj. 27-én is ír Petőfinek, aki ezekre a levelekre sem válaszol. A válaszok elmaradását nem lehet azal magyarázni (a későbbiekben elég rendszeres és kölcsönös kettejük levelezése), hogy Petőfi nem kapta meg Arany leveleit, hiszen csak május 13-án indult Pestről Szatmár felé, tehát csupán Arany május 27-i levelét nem kaphatta kézhez. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy valóban az Életképekben közölt két vers lehetett a válasz Arany két levelére, amint azt a szalontai jegyző el is értette. Ezt látszik alátámasztani, hogy miután hazatér Aranyéktól, június 18-án levelet ír barátjának, amelynek első mondata („A te lelked a Krisztus lelke volt. Elég erről ennyi.”) valószínűleg Arany május 27-i levelére reflektál, amelyben Arany a szalontai tűzvészről számol be, és magára veszi Petőfi két versének feddő, gúnyoló célzatát, vagyis úgy tűnik, hogy Petőfi csak ekkor olvasta ezt a levelet, és egyben *A türelemről* című versének Arany által elértett célzatát vonja vissza, illetve értelmezi át, amennyiben a krisztusi türelem magasztosabb eszményét kapcsolja Arany magatartásához. (Viszont ezzel hallgatólagosan, mintha el is ismerné, hogy valóban Aranynak célozta az Életképekben megjelent versét, amelyben a türelmet és a türelmes embert kárhoztatja, gyengének és megalkuvónak mondja.)

Arany május 27-i levelében a következőképpen értelmezi Petőfi két versét: „Hozzád küldött harmadik levelemben a Vahottérián elkeseredve, irom, hogy ha nem boldogulok az írói pályán, másolok megint, mert nekem olly prózai, olly kisszerű élet jutott, hogy hivatalos iratokon kívül, akár az olvasást is elfeledjem, s ezen nyomorú élet belékényszerített a türelem rabigájába. Ej mit! Türelem! Kíáltasz te, papírt veszesz és írsz a türelemről

(tulajdonképp a türelem ellen), mellyben bennünket becsületes, szorgalmas, rendszerető embereket per birka et samár traktálsz. Bizony szép! Illik így tenni bátyáddal! [...] Végezetre és utoljára [...] irok az april 17diki tűzvészről, megírom a küszdést, mellyben valék, az aggodalmat perczről perczre... te fogadat piszkálad a kényelmes Pillwaxban biztos fedél alatt s rám kiáltasz: 'Ha férfi vagy légy férfi!' Jó, jó: házasodj' meg csak!' Petőfi a *Ha férfi vagy légy férfi!* című versében a sorssal való szembeszállás („Félénk eb a sors, csak csahol; / A bátraktól szalad, / Kik szembeszállnak vele...”), és a függetlenség mindenek fölé helyezésének (Függetlenségedet / A nagyvilág kincséért / Arúba ne ereszd. / Vesd meg, kik egy jobb falatért / Eladják magokat.) programját fogalmazza meg, ami egyrészt Arany önképének (önmagát eposzi hősként szemléli, aki nem küzd a sors ellen, hanem annak magát megadva, akaratát teljesíti) szólhat, amelyre már Petőfinek írott első epizódjában is céloz: „Jött a sors kereke és utfélre vágott / S midőn visszafele bujdoskolnék, holmi / Tüske közől szedtem egynehány virágot.”; másrészt pedig a vers konkrét referenciáját a Vahotnak való lekötözöttség rosszallásában lehet felfedezni. (Emlékezzünk, hogy Tompát „kutyaseggibe való komisz fráternek”, „szar embernek” nevezte Petőfi, mert nem akart szakítani Vahot lapjával, illetve később a Szécsi Mária körüli vitában azt nehezményezi, hogy Vahot vele szemben próbálja Tompát futtatni: „Meglásd, Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni, adja isten, hogy elhagyjon, de attól tartok, hogy megszakad. Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában, a Szemle rovásomra dicsérte őt, Gömör vármegye Európa csillagának tartja... és a szegény Miska... bizony isten, sajnálom.” (Aranyhoz 1848 január 2.) Vahot Imre a Tízek Társaságának moratóriuma után kézzel lábbal igyekszik megnyerni fiatal írókat, hogy csak neki dolgozzanak. Vahot nem titkolt szándéka, hogy felvegye a versenyt az Életképek köré tömörült társasággal, illetve hogy Petőfi ellenében egy másik népies költőt támasszon. Tulajdonképpen Aranyt, akit a Toldi sikere egy csapásra országos hírvé népköltővé tesz, is erre szeretne volna „használni”, ahogy be is vallja előtte is: „És minthogy az Életképeknek Petőfije van, miért ne legyen a Divatlapnak Aranya? Annál szebb a verseny!” (Vahot Imre levele Aranyhoz 1847. június 6-án.) Arany mint szalontai jegyző látszólag mit sem tud azokról a harcokról, amelyek Pesten zajlanak, így mintegy naiv elvétésként értékeli Petőfi (március 31-i levelében) Arany elígérkezését, ám hogy Arany bizonytalankodik, az irodalmi pályájának alakulására hivatkozva, végső soron Petőfi óvatstétele ellenére sem bont szerződést Vahotnal, Petőfi valószínűleg megharagszik rá, és ennek következtében született – mintegy tanító, ledorongoló stb. céllal – a fent említett két verse. (Am ha ez mind nem is így lenne, az akkor is bizonyos, hogy Arany kb. így értelmezhetette az esetet.)

Hogy végül mégsem jutottak el a teljes szakításhoz, azt lehet magyarázni barátságuk őszinte érzelmi jellegével, lehet magyarázni Arany konfliktuskerülő alkalmazkodásával,¹¹ de lehet magyarázni a jungi pszichológia tipológiájának végiggondolásával is, amely szerint az introvertált személyiség (amilyen a recepció szerint Arany maga: lásd Gyulai, Riedl mint ősforrás) tudattalanjának kompenzációs mechanizmusával. Cicero szavait visszájára fordítva: „Mert aki igazi barátjára tekint, az mintegy a maga képét látja” (389)

¹¹ Vö. BARTA János: *Géniuszok találkozása. (Petőfi és Arany barátsága)*. In: BARTA János: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*. Bp., 1976.